

ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Стан дослідження. З часу проголошення незалежності в Україні проблемам, що стосуються воєнних злочинів (поняття воєнного злочину, його юридична природа, класифікація тощо), приділяли увагу такі вчені: А. Адельханян, В. Базов, О. Бандурка, І. Гловюк, В. Гришук, В. Ємельяненко, І. Костенко, І. Лукашук, М. Мельник, В. Навроцький, Є. Назимко, В. Сокурено, О. Столярський, М. Хавронюк та інші.

До питань кримінальної відповідальності за воєнні злочини зверталися Аль-ЗахарнаСаліма, В. Базов, В. Боровенко, Н. Дрьоміна, С. Загороднюк, Н. Зелінська, М. Куцевич, В. Попович, П. Репешко.

Проблеми міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права розроблялизакордонні дослідники М. Бассіоуні, М. Боте, Г. Верле, А.Кассезе, Ж.-М. Хенкертс, Дж. Шварценбергер, У. Шабас та багато інших.

В умовах війни росії протиУкраїниз'явилися наукові розвідки стосовно процесуальних питань розслідування воєнних злочинів, зокрема їх документування, серед яких праці Г. Глобенка, О.Дуфенюк, А.Піддубної, Є. Крапивіна, О. Пчеліної, М. Пашковського, В. Романюк, Т. Фоміна, В. Яворської та інших.

Метою дослідження є спроба визначити місце та роль правозахисних організацій у документуванні воєнних злочинів росії на території України.

Виклад основного матеріалу. Сучасному світу притаманні швидкі темпи глобалізації та інтеграції суспільних процесів із постійним зростанням взаємозв'язку між країнами. При цьому воєнні конфлікти заподіюють суттєву шкоду не тільки національним інтересам держави, на території якої відбуваються, а і всій світовій спільноті. Як пише у своєму спільному з Університетом Уппсали (Швеція) дослідженні PRIO, починаючи з 1946 до 2014 року вони нарахували 256 збройних конфліктів. А Інститут дослідження миру в Осло (PRIO) останній раз підраховував кількість конфліктів у 2014 році, тоді їх було 40. У 2013 році – 34. Також Американський Центр всеохопного миру (CSP) за даними на початок 2017 року визнав 36 війн, безпосередню участь у яких беруть 28 держав. З них майже половина (13 країн) мають затяжні конфлікти – такі, що тривають понад 10 років [1]. За останні три роки зафіксовано найвищий рівень насилля за останні три десятиліття, а 2023 рік виявився одним із найжорстокіших років після закінчення Другої світової війни. У 2024 році у світі відбулося 56 конфліктів, а залученими до них є 92 країни – усередині чи за межами своїх кордонів. За оцінками шведських дослідників, у 2023 році загалом у боях загинуло 122 тисячі людей. Причому понад 71 тисяча людей були вбиті в Україні та близько 23 тисяч – у Газі менше ніж за три місяці 2023 року [2].

Як зазначає науковець Л. Демидова, найвищий за небезпекою ступінь воєнного конфлікту, який здатний суттєво руйнувати цивілізоване життя людей і спричинити масову загибель, – це війна [3, с.278].

Воєнні злочини є викликом для всього світового співтовариства, оскільки залишають не виправний слід не лише у вигляді зруйнованих міст, людських жертв, вони руйнують самі принципи міжнародного гуманітарного права, тим самим загрожуючи настанням небачених раніше катастроф загальносвітового рівня [4, с.82].

Понад 10 років на сході України безперервно тривають військові дії, а з 24 лютого 2022 року – по всій території нашої держави. Вони створюють загрозу державному суверенітету, національній безпеці, безпеці цивільного населення, цілісності кордонів України. Збройна агресія росії завдала масштабної шкоди економічній, політичній, соціальній сферам, та донині супроводжується скоєнням численних воєнних злочинів. Це й авіаудари по цивільній інфраструктурі міст та селищ, і масові вбивства мирного населення, зґвалтування, катування цивільних та полонених, викрадення активістів, волонтерів, представників органів місцевого самоврядування, а також застосування невідбіркової зброї. Усі ці дії, а також низка інших серйозних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права належать до категорії воєнних злочинів [5, с.29].

Статистичні дані показують, що число таких злочинів невинно зростає. До кінця 2023 року було зафіксовано понад 109 тисяч воєнних злочинів, до кінця 2024 року вже понад 150 тисяч. Такою ж колосальною є і кількість кримінальних проваджень за статтею порушення законів та звичаїв війни. На завершення 2023 року – не менш ніж 100 тисяч, 2024 року – майже 150 тисяч [6].

На думку Л. Гончаренката С. Абламського, воєнна загроза з боку росії – це не просто загроза територіальній цілісності, державному суверенітету України. Це загроза екзистенціального порядку, що втілюється у практиці геноциду. Тому вкрай важливо врахувати динамізм та багатоплановість цього злочину, відобразити це у складових національних і міжнародних механізмах кримінальної юстиції, забезпечити, зрештою, притягнення винних до кримінальної відповідальності за геноцид та унеможливити його повторення в майбутньому [4, с.82].

Ухвалений Верховною Радою України Закон України „Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього“ від 21 серпня 2024 року № 3909-IX надав можливість нашій державі використовувати головний міжнародно-правовий інструмент на шляху до притягнення до відповідальності російських воєнних злочинців – Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС). Римський статут визначає юрисдикцію МКС щодо злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, а також дає відповідне ґрунтовне визначення цих злочинів, їх тлумачення, процедури їх розслідування та здійснення міжнародного правосуддя. Членство у Римському статуті сприяє запобіганню і стримуванню скоєння особливо тяжких злочинів у майбутньому. Україна зможе ефективно співпрацювати з цією міжнародною установою, що

сприятиме забезпеченню покарання осіб, винних у скоєнні особливо тяжких злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства[7].

Кожного дня військові росії скоюють воєнні злочини на території України. Аби жодне порушення прав людини не лишилось непокараним, з 24 лютого 2022 року проводять кропітку роботу з фіксування цих фактів, оскільки це дуже важлива складова допомоги Збройним силам України, а також доведення факту злочину в суді(катування, вбивства та поранення мирних жителів, знищення цивільних споруд, культурних об'єктів, мародерство, прикриття військових цивільними, перешкоджання мирним зібранням, викрадення проукраїнських активістів), що насамперед покладено на правоохоронні органи.

Воєнні злочини росії в Україні розслідують Національна поліція України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України та інші. Процесуальне керівництво здійснює Офіс Генерального прокурора. Органи прокуратури представляють сторону обвинувачення у судах та стежать за дотриманням законів, міжнародних норм та практик під час документування воєнних злочинів. Тож ці докази можуть бути представлені як в українських, так і в міжнародних судах. Зараз слідчі на підставі зібраних доказів уже порушили понад 93 тисячі кримінальних проваджень, 347 особам повідомлено про підозру, наявні обвинувальні акти щодо 207 осіб, які передані до суду, 53 особи засуджені за різні воєнні злочини, скоєні на українській землі та проти українців.

Для належного документування та доказу воєнних злочинів створені та діють спеціальні слідчі групи для збору доказової бази з подальшим переданням її до МКС, польовий Офіс прокурора МКС в Україні, Міжнародний центр з розслідування вторгнення росії в Україну, до складу якого входять прокурори з України, ЄС, США та Міжнародного кримінального суду[8, с.342]. Центр був створений 3 липня 2023 року і став першим кроком до можливого трибуналу для керівництва Москви. Одне з його головних завдань – об'єднати вже наявні докази воєнних злочинів росії. Важливим є те, що зібрані докази та відповідні документи перекладають українською та англійською мовами, щоб забезпечити їхнє використання в різних національних юрисдикціях, а також у національних судах[9].

Важливим партнером для національних, іноземних та міжнародних правоохоронних органів є громадські правозахисні організації, які документують міжнародні злочини, скоєні під час російсько-української війни. З огляду на те, що МКС скоріше за все фокусуватиметься на розслідуванні лише кількох десятків скоєних в Україні міжнародних злочинів, основна допомога від неурядових організацій має бути спрямована на допомогу правоохоронним органам, які фіксують та розслідують десятки тисяч імовірних злочинів.

Так, в Україні створено та функціонує низка правозахисних організацій, а саме: Українська Гельсінська спілка з прав людини (одна з неурядових організацій, яка приєдналась до глобальної ініціативи документування воєнних злочинів, скоєних в Україні, у цю базу документатори додали вже понад 57 тисяч злочинів), UkrainianLegalAdvisoryGroup, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, фундація DEJURE, тощо[8, с.342].

Вказані правозахисні організації та інші, що приєдналися до них, започаткували Коаліцію документування воєнних злочинів „Україна. П'ята ранку/ Ukraine. Five AM Coalition“ (35 правозахисних організацій України).

Основна робота коаліції складається з декількох напрямів:

- документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних під час російської збройної агресії проти України;
- інформування громадськості в Україні та за кордоном про найтяжчі злочини під час російської агресії в Україні;
- навчання журналістів та волонтерів роботи зі свідками воєнних злочинів і документування;
- захист жертв російсько-української війни за допомогою використання національних та міжнародних механізмів правосуддя;
- забезпечення ефективної скоординованої співпраці національних та міжнародних неурядових організацій щодо процесів правосуддя;
- сприяння забезпеченню невідворотності покарання за найтяжчі злочини та створенню спеціальних механізмів притягнення до відповідальності владної верхівки росії за скоєння злочину агресії проти України [10].

Звичайно, цей перелік не є вичерпним. Поряд із вказаними організаціями в Україні існують і інші. Також створено низку цифрових платформ і застосунків, що суттєво спрощують збирання доказів військових злочинів росії: портал RussianWarCriminals (shtab.net); застосунок eyeWitnessToAtrocities; платформа WarCrimes – за підтримки Офісу Генпрокурора; чат-бот WarCrime Міністерства юстиції України; чат-бот Держекоінспекції для документування злочинів проти довілля; чат-бот TRIBUNAL UA @tribunal_ua_bot; портал „Культурні злочини“ для збирання доказів руйнування російською армією історичних та культурних пам'яток; проєкт „Росія заплатить“ для документування матеріальних збитків [11]. Усі вони спрямовують свої зусилля на якісну роботу з фіксації воєнних злочинів та їх наслідків в Україні.

Зрозуміло, що фіксування воєнних злочинів може відбуватись як у момент їх скоєння, так і після того, аби задокументувати наслідки, учасників, свідків та інші обставини, якщо не було можливості провести фіксацію в момент скоєння такого злочину. Найголовніше правило – це збереження власного життя, тому піддавати небезпеці себе або потенційних свідків не варто. Також треба пам'ятати, що в будь-якому випадку зафіксовані окремі факти чи злочинні дії розслідуватимуть та перевірятимуть компетентні органи. Однак до цього моменту окремі речові докази можуть зникнути, свідки – переїхати в інше місце тощо. Тому, ще одним обов'язковим правилом є якомога детальніша фіксація фактів та учасників обставин.

Ми погоджуємося з думкою В. Фурмана у тім, що можна сформулювати перелік того, що саме варто фіксувати: поранених і загиблих цивільних; факти знущання, нелюдського поводження, катування; пошкоджені та знищені цивільні, невійськові об'єкти (заводи, школи, будинки, зокрема багатоквартирні, тощо); знищення або пошкодження медичних чи гуманітарних місій, об'єктів та установ, належного їм автотранспорту, факти перешкоджання наданню медич-

ної чи гуманітарної допомоги; докази обстрілів та бомбардувань у житлових кварталах; факти використання символіки Червоного Хреста як прикриття для скоєння злочинів; акти мародерства.

Незважаючи на те, як саме фіксують такі злочини (на відео, фото чи просто письмово), насамперед варто повідомити дані особи, яка проводить фіксацію: зазначити прізвище, ім'я, по батькові, вказати точне місце, де проводять фіксацію, дату та час, за можливості погодні умови (це може стати у пригоді криміналістам під час подальшого дослідження речових доказів). Якщо дані фіксують на відео чи фото, слід зняти навколишню обстановку (так званий загальний план), а потім конкретний об'єкт чи обставини. Якщо, до прикладу, фіксують факти вбивства медичних працівників чи учасників гуманітарної місії, акцент треба зробити на відповідних медичних нашивках на одязі, знаках тощо. Якщо ж фіксують обстріл житлових масивів чи руйнування внаслідок цього, обов'язково зазначити адресу чи точне місце розташування зруйнованого об'єкта. Якщо на приладі, яким проводять зйомку, є технічна можливість, треба ввімкнути дані геолокації. Під час фіксування випадків бомбардування слід зняти воронки від вибухів, зазначити їх розміри, точне місцезнаходження. Також, за можливості, відзняти місця знаходження уламків. Якщо є підозра, що такі докази можуть бути втрачені, їх треба вилучити та надалі передати представникам відповідних органів.

Обов'язковим елементом фіксації воєнних злочинів є також установлення додаткових свідків та потерпілих. Передусім треба занотувати їхні дані: прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання чи можливе подальше місце перебування, засоби зв'язку. Для розуміння, що такі люди дійсно можуть у майбутньому виступити як надійні свідки, їх слід коротко опитати на відео або хоча б письмово.

Окрім цього, за можливості та без ризику для життя варто зафіксувати дані про ворога: номер техніки або військових формувань, якщо такі озвучувались, позивні, імена і по батькові солдатів, офіцерів, розпізнавальні знаки на техніці, інші дані, які допоможуть ідентифікувати присутність тих чи інших осіб або військових формувань у певній місцевості[12].

Водночас, громадські організації, що здійснюють роботу з документування воєнних злочинів, стикаються з низкою проблем, до яких, на нашу думку, можна віднести такі проблеми:

- законодавчого характеру (усі злочини військових росії, які сьогодні реєструють в Офісі Генпрокурора, мають строки давності, а тому існує ризик, що ці справи ніколи не будуть розслідувані. Тому, потребує певних змін Кримінальний процесуальний кодекс України відповідно до міжнародного гуманітарного права);
- освітянського характеру (відсутня належна підготовка щодо вивчення методики фіксації воєнних злочинів, відсутня достатня кількість курсів та проєктів навчання);
- організаційного (тактичного) характеру (деякі люди втрачають віру в судовий процес через затримки, нерозуміння того, як отримати доступ до інформації

у справі, та труднощі з отриманням потрібних документів від правоохоронних органів; коли розслідування затримують через те, що на пошук і покарання всіх причетних до воєнних злочинів можуть знадобитися десятиліття) тощо.

Це лише поверховий перелік проблемних питань. Тому, на нашу думку, громадськості, активістам та правоохоронцям треба запастись терпінням та наполегливістю в їх подоланні спільними зусиллями. Лише разом ми наближаємо момент перемоги та можливість притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Висновок. Процес фіксації воєнних злочинів громадськими організаціями важко переоцінити і неможливо недооцінити. Саме через їх точні та правильні дії надається допомога українській армії щодо фіксації воєнних злочинів. Їх документування є важливим для збереження доказів таких злочинів і для подальшого покарання агресора, стягнення репарацій та задоволення вимог жертв збройного конфлікту. Також ця діяльність дає змогу вшанувати пам'ять жертв війни та сприяє формуванню історичної правди. Систематизовані відомості допомагають у міжнародних трибуналах та національних судах віднайти істину, яка надалі стане частиною національної пам'яті. Процес документування важливий і з позиції планування глобальних безпекових стратегій, адже дає змогу детально визначити характер порушення прав людини та системність насильства, яке застосовує держава-агресор в Україні. Це слід робити і для напрацювання механізмів запобігання воєнним злочинам у майбутньому. По суті йдеться про певний внесок в узагальнений світовий історичний досвід, який допоможе іншим країнам світу уникнути помилок [13].

1. *Світова мапа війн. Де і за що сьогодні воює людство. Експрессо*, 24 липня 2017. URL: https://espresso.tv/article/2017/07/24/khto_z_kym_i_za_scho_voyuye_sogodni_v_sviti (дата звернення: 23.01.2025).
2. *У світі зараз триває понад півсотні воєн. Скільки людей загинуло в Україні та Газі – звіти*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zherty-ukrayina-hazakilkist-voyen-svit-zvity/33151959.html>.
3. Демидова Л.М. Воєнні злочини: проблеми визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія Право. Вип. 84: частина 3. С. 268–284.
4. Гончаренко Л.Л. Абламський С.Є. До питання сутності воєнних злочинів через призму російсько-української війни. *Вісник ЛДУВС імені Е. Щ. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 80–87.
5. Іваночко О.О. Поняття воєнного злочину в міжнародному та національному праві. *Центрально-український вісник права та публічного управління*. 2023. № 3. С. 28–37.
6. Скільки воєнних злочинів РФ зафіксували в Україні. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/> (дата звернення: 23.01.2025).
7. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html> (дата звернення: 21.01.2025).

8. Піддубна А. Порядок передачі представниками Збройних Сил України потенційних доказів воєнних злочинів органами досудового розслідування. Вісник кримінологічної асоціації України. 2024. № 3(33). С. 341–349.
9. Воєнні злочини рф в Україні: громадські організації, що документують їх та збирають свідчення для трибуналу. URL:<https://suspilne.media/523271-voenni-zlocini-rf-v-ukraini-gromadski-organizacii-so-dokumentuut-ih-ta-zbiraut-svidcennna-dla-tribunalu/>(дата звернення: 23.01.2025).
10. В Україні запрацювала коаліція з документування воєнних злочинів „Україна. П'ята ранку / Ukraine 5 AM Coalition“. URL:<https://khisr.kharkov.ua/v-ukraini-zapratsiuvala-koalitsiia-z-dokumentuvannia-voiennykh-zlochyniv-ukraina-p-iata-ranku-ukraine-5-am-coalition/>(дата звернення: 23.01.2025).
11. Воєнні злочини та їх документування. URL:<https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/voenni-zlochyny-ta-yih-dokumentuvannya/>(дата звернення: 24.01.2025).
12. Фурман В. Як документувати воєнні злочини. URL:<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-dokumentuvati-voenni-zlochini.html>(дата звернення: 22.01.2025).
13. Чому важливо документувати воєнні злочини рф в Україні? – Правозахисна група „Січ“. URL:<https://sich-pravo.org/chomu-vazhlyvo-dokumentuvaty-voenni-zlochyny-rf-v-ukraini/>(дата звернення: 21.01.2025).

Viktor BESCHASTNYI. Human rights organizations as subjects of documenting war crimes

The article is devoted to the characterisation of human rights organisations as a subject of documenting war crimes. It is stated that the modern world is inherent in the rapid pace of globalisation and integration of social processes, while long-lasting armed conflicts cause significant damage not only to the national interests of the state on whose territory they take place, but also to the entire international community. It is emphasised that the highest degree of danger of a armed conflict is war. The author provides statistics on the number of armed conflicts and the number of people died.

The author underlines that the armed conflict in eastern Ukraine since 2014 and the war across the entire territory of Ukraine since February 24, 2022, pose a threat to the state sovereignty, national security of the state, safety of the civilian population, integrity of borders, cause large-scale damage to the economic, political and social spheres, and to this day are accompanied by numerous war crimes. The author highlights that it is extremely important to take into account the dynamism and multidimensionality of this crime, to reflect it in the components of national and international criminal justice mechanisms, to ensure that the perpetrators are finally brought to criminal responsibility for genocide and to prevent its recurrence in the future.

It is noted that an important partner for national, foreign and international law enforcement agencies is civil society human rights organisations that document international crimes committed during the Russian-Ukrainian war. These are, first and foremost, the Ukrainian Helsinki Human Rights Union, the Ukrainian Legal Advisory Group, the Regional Center for Human Rights, the Media Initiative for Human Rights, the DEJURE Foundation, and the Coalition for Documenting War Crimes “Ukraine 5 AM Coalition”, which includes 35 human rights organisations.

The author seeks to define the algorithm of actions of these subjects when documenting war crimes and focuses on important details and aspects of such documentating. The author identifies the problematic issues faced by civil society organisations working on documenting war crimes of a legislative, educational, organisational (tactical) character.

Keywords: armed conflict, war crimes, martial law, criminal offences, international humanitarian law, Geneva Conventions, International Criminal Court, Rome Statute, documenting war crimes, recording of war crimes, witnesses.

Віктор БЕСЧАСТНИЙ. Правозахисні організації як суб'єкт документування воєнних злочинів

Стаття присвячена характеристиці правозахисних організацій як суб'єкта документування воєнних злочинів. Зазначено, що сучасному світу притаманні швидкі темпи глобалізації та інтеграції суспільних процесів, тоді як тривалі воєнні конфлікти заподіюють суттєву шкоду не тільки національним інтересам держави, на території якої відбуваються, а і всій світовій спільноті. Акцентовано, що найвищий ступінь небезпеки воєнного конфлікту – це війна. Висвітлено статистику кількості воєнних конфліктів та загиблих людей.

Автор наголошує, що воєнний конфлікт на сході України з 2014 року та війна по всій території України з 24 лютого 2022 року створюють загрозу державному суверенітету, національній безпеці держави, безпеці цивільного населення, цілісності кордонів, завдають масштабної шкоди економічній, політичній, соціальній сферам, та донині супроводжують скоєнням численних воєнних злочинів. Акцентовано увагу на тому, що вкрай важливо врахувати динамізм та багатоплановість цього злочину, відобразити його у складових національних і міжнародних механізмах кримінальної юстиції, забезпечити, зрештою, притягнення винних до кримінальної відповідальності за геноцид та унеможливити його повторення в майбутньому.

Зазначено, що важливим партнером для національних, іноземних та міжнародних правоохоронних органів є громадські правозахисні організації, які документують міжнародні злочини, скоєні під час російсько-української війни. Це, насамперед, Українська Гельсінська спілка з прав людини, UkrainianLegalAdvisoryGroup, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, фундація DEJURE, а також Коаліція з документування воєнних злочинів „Україна. П'ята ранку/Ukraine. Five AM Coalition“, яка нараховує 35 правозахисних організацій.

Автор робить спробу визначити алгоритм дій цих суб'єктів під час документування воєнних злочинів та акцентує увагу на важливих деталях і аспектах такого документування. Визначає, з якими проблемними питаннями стикаються громадські організації, що здійснюють роботу з документування воєнних злочинів законодавчого, освітянського, організаційного (тактичного) характеру.

Ключові слова: збройний конфлікт, воєнні злочини, воєнний стан, кримінальні правопорушення, міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, документування воєнних злочинів, фіксація воєнних злочинів, свідки.